Osmanlıda Toplumsal Dinamizmden Celali İsyanlarına Giden Yol ya da İki Belgeye Tek Yorum

Yard. Doç. Dr. Yunus KOÇ*

Özet: Osmanlı toplumunda tabakalar arası geçişkenlikte XVI. yüzyılın ilk yarısı bir dönüm noktasıdır. XV. yüzyıldaki dinamik yapı, yerini yavaş yavaş statikliğe bırakmıştır. Bu dönüşümde, nüfus artışı ve fiyatların yükselmesi gibi genel nitelikli faktörlerin yanı sıra, devletin askeri-idari yapısındaki değişim de etkili olmuştur. Toplumsal statü değiştirmenin önemli alanlarından birisi olan askeri sınıfın kapıları halka kapanmıştır. Buna karşılık, genç nüfus da statü değiştirmenin diğer alanına, medrese önüne gelmiştir. Statü değiştirmenin tek meşru alanı haline gelen medreselerin kapasiteleri sınırlıdır. Bu da beraberinde tıkanmaya ve sonrasında da Celali İsyanlarının başlamasına sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Toplumu, Celali İsyanları, Sosyal Tabakalaşma, Sosyal Statü, XVI. Yüzyıl, Sosyal Değişim.

Giriş

XVI. yüzyılda Osmanlı toplumunun geçirmekte olduğu değişim ve bunun yansımaları olarak ortaya çıkan sorunlar, gerek Mustafa Akdağ'ın artık klasikleşmiş eserinde, gerekse daha yeni çalışmalarda etraflı bir şekilde ele alınarak, bu değişimin sebep, gelişim ve sonuçları hakkında detaylı bilgilere ulaşılmıştır. Toplumsal değişim ve ortaya "Celali İsyanları" olarak çıkan kargaşa ortamının sebepleri genel hatlarıyla, nüfus artışı, "genel ekonomik darlık", devletin artan savaş ve diğer giderlerini karşılamak amacıyla avarız türündeki vergilerin sıkça toplanmaya başlaması ve mutad hale gelmesi, bunun neticesi olarak da "köylünün büyük bir yoksulluk içerisine düşmesi ve artan murabahacılık" ve ardından yaşanan, köylünün toprağını terk etmesi süreci, Amerika'dan gelen altın ve gümüşün Osmanlı ekonomisine etkileri vs. şeklinde sıralanmaktadır (Akdağ 1975: 65-70). Bu ve benzeri sebeplerle başlayan

* Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fak., Tarih Bölümü / ANKARA
yunuskoc@hacettepe.edu.tr

© Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

toplumsal ısınmada, ilk önce tezahür eden husus olarak "suhte, yani, medrese talebelerinin nasıl türediği" konusu, "köyde geçimlerini teminde zorluk çeken ailelerin çocuklarının hem iaşe hem de eğitim ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla medreseye göndermeleri" şeklinde formüle edilir. Oysa medreselerin de bir kapasitesi vardır ve medreseler kısa sürede "tıklım tıklım"dolar (Akdağ 1975: 70). Kapasite üzerinde öğrenci alamayan medreselerin önü kalabalık öğrenci adayları tarafından doldurulur ve açıkta kalan bu kalabalık genç nüfus, "XVI. asrın ortalarından itibaren Anadolu'da ve kısmen Rumeli'de harekete geçerek halkın başına bela olan ve şiddetli takiplere, hatta "katliam" denecek ölçüde kanlı cezalara rağmen, bir türlü sükunları temin edilemez" (Akdağ 1975: 70) bir duruma gelir.

Sebepleri ve süreci konusunda bu kadar çok faktörün sıralanması dahi, adına "Celali İsyanlar" denen kargaşa ve yeniden yapılanma sürecinde, birbiriyle bağlı olsun olmasın çok yönlü değişkenlerin rol oynadığı bir hareketin varlığına delalet eder. Bu çok yönlü değişkenlere genel bir çerçeve ile yaklaşarak sorunu başka bir açıdan değerlendirme girişimi, bu çalışmanın konusudur. Bu amaçla burada, biraz gerilere gidilerek XV. yüzyılın sonlarına doğru gözlemlenen toplumsal dinamizme bakılacak ve ardından bu dinamik yapı, XVI. yüzyılın ortalarındaki durumla karşılaştırılarak uzun soluklu bir tablo çizilmeye çalışılacaktır. Bu meyanda, çizilen tabloyu destekleyecek nitelikte olmak üzere şu soruları yinelemek gerekmektedir: "Topraklarından ayrılmak zorunda kalan binlerce köylünün yer değiştirmesi yalnızca Celali ordularının talanı ile dışa karşı savaşan imparatorluğun bitkin düşmesinin sonucu mudur? Osmanlıların Anadolu'yu yönetme yeteneğinde zaafiyet mi başlamıştır? Bu sorulara verilen cevapların çoğu başka başka sorular ve açıklamaları da akla getirmektedir: Nüfus artışı, artan nüfusun tarım ürünleri ve fiyatlar üzerinde yarattığı baskı, genel iklim değişikliğinin tarımda verimliliği düşürmesi, delikanlılık çağındaki erkeklerin yığınlar halinde medreselere gitmek istemesi...." (Griswold 2000: 181). Diğer yandan nüfusun XV. yüzyılda da artma eğiliminde olduğu bilinmektedir. Artan nüfusun taleplerini karşılamak üzere tarımsal faaliyetlerin de artması söz konusuyken, bu paralel artış neden XVI. yüzyılda da devam etmemiştir? Diğer bir ifadeyle XVI. yüzyılda, artış oranı yüksek nüfusa yetecek kadar tarımsal alan kalmamış mıdır? Ya da ifade edildiği gibi ilk önceleri "çift bozma" işinin sanıldığı kadar yaygın olup olmadığını test etmek mümkün müdür? Tarım cazibesini mi yitirmiştir? Yitirmişse buna sebep olan faktörler nelerdir? Mesela, tarımsal faaliyetlerde kârlılık oranında bir düşme ve/veya tapu resmi, öküz fiyatları vb. gibi temel yatırım maliyetlerinde bir artış yaşanmış mıdır? Tüm bu sorulara cevap aranabilir ve değişik sonuçlar elde edilebilir.

Ancak meseleye, bilinen tüm faktörlere ilave olarak, XV. yüzyılın son çeyreğinden XVI. yüzyılın ortalarına kadar gelen süreç içerisinde, toplumsal statü

değişimi ve toplumsal hareketlilik açılarından da bakılabilir ve yapılacak bir değerlendirmeyle de durum yeniden sorgulanabilir. Burada kilit nokta ise Celali isyanlarının sebepleri arasında ve başta olmak üzere sıklıkla ifade edilen "medrese önünde yığılan talebeler" tarafından çıkartılan kargaşalar, yani suhte olaylarıdır. Özelde bizi ilgilendiren sorulara geçecek olursak, acaba neden bu genç insanlar baba ve dedelerinin yaptığı gibi çiftçilikle uğraşmayı bırakarak eğitim kurumları önünde yığılmaya mecbur kalmışlardır? XV. yüzyılın ikinci yarısında da çiftçi köylü ailelerin erkek çocukları arasından bazılarının çiftçilik dışındaki uğraşlara meyletmeleri söz konusu olmamış mıydı? Böyle bir temayül var idiyse, bunu hangi alanlara yönelerek karşılayabiliyorlardı? Ve ne olmuştu da, medrese önüne bu kadar insan yığılmak zorunda kalmıştı?

İki Belgenin Anlamı: "Gazadan, Cihaddan Safalu" Olurduk, Raiyyetlik Zor Zanaat

Çalışmada yukarıdaki sorulara cevap arama girişimi olarak iki belge üzerinden hareket edilecektir. Bunlardan ilki 1484 tarihlidir. Diğerinin tarihi ise 1559'dur ve her ikisi de yayımlanmıştır. Bu arada ifade etmek gerekir ki son yıllarda gerek Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ve Türk Tarih Kurumu gibi önemli kuruluşlar, gerekse Üniversiteler ve özel yayınevleri tarafından basılan arşiv belgeleri, bu çok değerli malzemelerin hem geniş okuyucu kitlelerine ulaşması, hem de farklı alanlarda çalışan araştırmacıların değerlendirmesine imkan vermesi bakımından son derece yararlı olmaktadır. Diğer yandan Üniversitelerin Tarih, Arşivcilik gibi bölümlerinde okuyan öğrencilerin tarihi belgelerle daha doğrudan tanışmaları ve bu belgeler üzerinde inceleme-araştırma yapmaları da, bu yayınlar sayesinde daha kolay olabilmektedir. Bilgi üretme ve üretilen bilgiyi dönemsel açılımlara göre yeniden yorumlama sürecinde yayımlanmış belgelerin katkısının nasıl ileri boyutlara ulaşabileceği hususu, Batı ülkelerindeki tarihçilerin çalışmalarında açıkça görülmektedir. Bu sebeple hem belge yayımına hem de yayımlanan belgelerin değerlendirilmesi sürecine hız verilmek gerekir.

Biz de bu kanaatten hareketle yayınlanmış iki belgeden yola çıkarak, fetihler dönemi Osmanlı toplumsal yapısının dinamikleri üzerine bazı tespitler yapıp, toplumsal dönüşümün siyasal ve idari yapıyla nasıl alakalı olduğunu, toplumun bir bütün olarak tüm diğer kurumlarıyla birlikte devletle nasıl içiçe bulunduğunu ve bunlardan birinde meydana gelebilecek kırılmanın diğer unsurlara nasıl yansıdığını izlemeye çalışırken Celali İsyanlarının sebepleri üzerinde de yeniden durmaya çalışacağız. İlk belge Prof. Dr. Halil İnalcık tarafından Türk Tarih Kurumu Belgeler dergisinin 14. sayısında yayımlanmıştır. Esasen Bursa şeriye sicillerinden seçilerek hazırlanan ve ilgili seride yayımlanan belgelerin her birisi Osmanlı idare, sosyal ve ekonomik tarihinin bir yö-

nüne ışık tutacak niteliktedir. Diğer belge ise Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan 3 Numaralı Mühimme Defteri'nde yer almaktadır Belgelerin bugünkü harflere çevrilmiş şekli aşağıda verildikten sonra konumuz açısından değerlendirilmesine geçilecektir.

Belge I.

Mefâhir'ü-l kuzât ve'l-hükkâm, mübeyyinû menâhicü'l-müslimîn ve'l-islâm, kuzât-ı memâlik'ü [-l mahrûse] zâdallahü fezâlihim, tevkî'-i ref' vâsıl olıcak ma'lûm ola ki; şimdiki halde Cenab-ı Hakk-ı 'azze şânuhu dergahından isti'ânet ve hazret-i Resûlün -aleyhisselâtü vesselâmın- ruh-ı mürevveh-ı fütuh-bahşından istimdâd idüb edâ-i gazâya tevvcüh itdüm, inşâllâhü'r-rahmân iftitâhı mübarek ve ihtitâmı fütûhâta makrûn ola; imdi gerekdir ki her biriniz taht-ı hükûmetinizde olan yerlerde çağırub i'lâm u ilân idesiz: Gazâdan ve cihaddan safalu olan kimesneler ve doyumluk taleb iden kimesneler ve yarar yoldaş olur, kılıcıyla etmek çıkaran kimesneler ve yoldaşlığı ile timar almak isteyenler âlât-ı harbleri ve esbâb-ı ceyşleri ile gelüb bu mübarek gazâda benimle bile olub mesübât-ı gazâ ve cihaddan mahzûz ve behremend olup doyumluklar bulalar ve mâl-i ganimet kazanalar ve yoldaşlık idenler her birisi yoldaşlığına göre benden himmetler ve 'inayetler göreler ve timara tâlib olanlara timardan ve dirlikden himmet ve 'inâyet idem; benüm avâtıf-ı hüsrevânemden mer'î ve mahzûz olalar ve bu yıl kimesnenin kazancından pencik alınmaz ana göre 'amel ideler.

Tahrîren fî evâil-i rebi'u'l-âhir li-seneti tis'a ve semânîne ve semânimi'ete (11 Rebi'u'l-âhir 889= 9 Mayıs 1484). Be yurd-ı Devletlü, Kabaağaç[1] (İnalcık 1981: belge no: 43, s. 16).

Belge II.

Mağnisa kadısına hüküm ki:

Mahmiyye-i Mağnisa'da vâlidem merhûme tâbe serâhû imâreti mütevellîsi, dergâh-ı mu'allâma mektûb gönderüp mahmiyye-i mezbûr(e)de vâkı' olan imâretine etrâfdan suhtelerin ve levendâtun kesreti olub fesâddan hâlî olmamağın sâ'ir imâret-i âmirelerün kefilsüz ve yaraklı olan suhteler imâret-i mezbûreye girmemek içün hükm-i hümâyûn sadaka buyurıla diyü arz eylemeğin buyurdum ki: Varıcak, bu bâbda dâ'ima mukayyed olup arz olınduğı üzre imâret-i mezbûreye yaraklu ve kefilsüz suhte komayasın; gereği gibi tenbîh ü te'kîd eylesin; memnû'

> olmayanları arz eyleyesin (26 Safer 967/29 Kasım 1559), (*3 Numaralı Mühimme Defteri*, belge no: 554, s. 247)[2].

İlk belgenin tarihi, Fatih Sultan Mehmed'in ölümünden (1481) sonra tahta çıkan II. Bayezid'in hükümdarlığının ilk yıllarına ait olup, 1484 yılının Mayıs ayı başlarına denk düşmektedir. Fatih Sultan Mehmed'in ölümü esnasında hayatta kalan iki şehzadesinden büyüğü olan Bayezid Amasya'da, küçük olan Cem ise Konya'da bulunuyorlardı. Fatih'in son sadrazamı Karamanî Mehmet Paşa, Şehzade Cem'in tahta çıkmasını isterken çoğu devşirme kökenli diğer devlet erkanı ise yumuşak tabiatlı Bayezid'in tahta geçmesini arzulamaktaydılar (Uzunçarşılı 162). Karamanî Mehmet Paşa, Cem'e gizlice haber göndererek bir an önce İstanbul'a gelmesini ister. Eski veziriazam devşirme İshak Paşa ve diğer devşirme kökenli ümera İstanbul'da bir ayaklanma çıkartırlar ve Karamanî Mehmet Paşa'nın konağı yağmalanır, kendisi öldürülür. Böylece 1481 yılının Mayıs ayı başlarında İshak Paşa İstanbul'da duruma hakim olarak Bayezid gelinceye kadar yönetimde söz sahibi olur. 20 Mayıs 1481 günü de Şehzade Bayezid İstanbul'a gelerek tahta çıkar (Uzunçarşılı 163). Cem Sultan ise Konya'dan hareket ederek Bursa önlerine gelir ve küçük bir merkez ordusunu mağlup eder. Ortaya çıkan bu durum devletin parçalanmasına kadar gidebilecek sonuçlar doğuracak mahiyettedir. Sonuçta 20 Haziran 1481 tarihinde iki kardeş Yenişehir'de karşı karşıya gelir ve, sayı ve teknikçe üstün Bayezid kuvvetleri Cem'e tabi birlikleri dağıtır. Cem önce Konya'ya gelir, ardından da maceralı bir yolculuğun ilk etabı olarak Kahire'ye doğru yola çıkar. II. Bayezid tahta çıktıktan sonra bir taraftan saltanatta hak iddia eden Sultan Cem'le uğraşırken, diğer taraftan da fetihlere devam edecektir[3].

Yukarıdaki ilk belge fetihler döneminde yaşanan hızlı genişleme ve toplumun kaydettiği dinamik yapı içerisinde bu seferlerden biri için yapılan çağrıyı içermektedir. 1 Mayıs 1484'te II. Bayezid Boğdan seferi için İstanbul'dan hareket etmiştir. Ordusuyla birlikte Kabaağaç'ta iken, muhtemelen ordunun mevcudunu yetersiz görür ve halkına bir çağrı yapar. Belge tam olarak bu çağrı metnidir ve anlaşıldığı üzere Osmanlı ülkesindeki tüm kadılıklara gönderilmiş ve halka ilan edilmesi istenmiştir. Bayezid'in başlattığı bu sefer sonucunda, 15 Temmuz 1484'te Kili, 11 Ağustos'ta da Akkerman kaleleri Osmanlı topraklarına katılır (Uzunçarşılı 182). Kili ve Akkerman kaleleri Osmanlı literatüründe Boğdan olarak bilinen Moldava'nın iki önemli Karadeniz sahil şehridir. Halen Ukrayna topraklarında yer alan bu kalelerin zabtıyla Karadeniz üzerindeki hakimiyet tamamlanmış ve Karadeniz tamamen bir Türk denizi haline gelmiştir.

İkinci belge ise, Manisa'daki bir imaret bünyesinde yer alan medreseye kefilsiz ve silahlı öğrenci alınmamasıyla alakalıdır. Suhtelerin çıkardığı kargaşa ve

silahlı olaylar bilindiğinden ve medrese kapısındaki yığılmanın muhtemel sonuçları hesaba katılarak durum merkeze bildirilmiş ve içeriye kefilsiz öğrenci alınmaması gerektiğini teyid eden bir hüküm istenmiştir. Belge, suhtelerin çıkardığı kargaşa ve eşkıyalık hareketlerinin önlenmesi veya alınacak tedbirlerle ilgili olarak XVI. yüzyılın ikinci yarısı boyunca benzerlerine sıkça tesadüf edilen belgelere tekaddüm eder nitelikte olup, konumuz itibariyle durumu tam olarak yansıtması bakımından önemlidir. Belgede, imaret önündeki yığılmayı göstermek üzere içeriye kefilsiz öğrenci alınmaması tenbih edilmektedir. Burada adı geçen kurum, Sultaniye Külliyesi olarak bilinen ve Kanuni'nin annesi Hafsa Sultan tarafından 1522-1539 yıllarında, genişçe bir saha üzerinde inşa ettirilen cami, imaret, sıbyan mektebi, darülkurra, medrese, darüşşifa, hamam ve hankahtan mürekkep imarettir (Emecen 1989:195).

İlk belgenin halka yapılan bir çağrı metni olduğunu ifade etmiştik. Belgede Osmanlı Sultanı, kendisinin sefere çıktığını bu seferin başlangıcının mübarek, sonunun da fetihle bitmesini temenni ettiğini bildirdikten sonra, belgenin yollandığı tüm kadılara, idareleri altındaki bölgelerde halka ilan edilmesini istediği hususları sıralamaktadır. Sultan, sefere katılacakların kazanımlarının neler olacağını teşvik anlamında olmak üzere bir bir sıralamaktadır. Metinde yer alan ifadeyle "gazâdan ve cihaddan safalu olan kimesneler ve doyumluk taleb iden kimesneler ve yarar yoldaş olur, kılıcıyla etmek çıkaran kimesneler ve yoldaşlığı ile timar almak isteyenler..." orduya katılmaya davet edilmektedir. Gazadan ve cihaddan safalu olmak ve doyumluk talep etmek ifadeleri, gaza ve cihadla elde edilebilecek kazanımların neler olabileceğini akla getirmektedir. Sefere gelebileceklerin sıradan kimseler olmaması gerektiği, kılıcıyla ekmek kazananların savaş alet ve elbiseleriyle gelmeleri hususu hatırlatıldıktan sonra, muharebede yer alanlara timarlar verileceği, padişahın himmetine mazhar olacakları ifade olunmaktadır. Savaş mekanizmasının topluma ne gibi getiriler sağladığı konusu ise "doyumluklar bulalar ve mâl-i ganimet kazanalar" ifadelerinde yerini bulmuş gözükmektedir. Bir diğer önemli hatırlatma da mutad olduğu üzere savaş kazançları üzerinden beşte bir oranında alınmakta olan pencik hissesinin bu seferde elde edilecek kazançlardan alınmayacağı hususudur. Bilindiği üzere seferlerde elde edilen esir ya da ganimetler üzerinden devlet beşte bir oranında vergi almaktadır (Beldiceanu-Steinherr 1969). Belgede, bu sefer esnasında böyle bir uygulamaya gidilmeyeceği vurgusu, yola çıkmış ordunun asker ihtiyacının önemli boyutlarda olduğu ve asker sayısını arttırmak amacıyla halktan eli kılıç tutan kimselerin sefere katılımını sağlamak için daha cazip teklifler sunulduğu anlamına gelmektedir. Osmanlı yönetiminin pencikten feragat etmesi ancak böyle bir zorunlulukla izah edilebilir.

Belgedeki bu ifadelerin arkasında olup bitenlere bakıldığında, şöyle bir manzara tespit etmek mümkündür: Bu ve benzeri türden olup, savaş öncesi ve

sırasında halka orduya katılmalarını temin için gönderilen çağrıların, XV. yüzyıl boyunca devam ettiğini kanıtlamaya imkan verecek belge sayısına ulaşmak belki mümkün olmayabilir. Ancak görülen manzara o ki, bu gibi çağrılar tüm XV. yüzyıl boyunca, ve hatta XVI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar kısmen devam etmiş olmalıdır. Osmanlı genişleme sürecinde bu türden çağrıların sıkça yapılması da anlaşılabilir niteliktedir. Tüm bu çağrılar ve katılımlar neticesinde timar sistemine dahilinde oluşturulan dirliklerin ve bunları tasarruf eden askeri zümrenin, diğer adıyla sipahi ordusunun sayıca arttığını da biliyoruz. Genişlemeye ve teşkilat yapısındaki değişimlere paralel olarak Kapıkulu sisteminde yer alan yeniçerilerin de sayıca artmasına rağmen, Kanuni'nin ölümü zamanında bile (1566) ordunun esas unsurunun timarli sipahilerden oluştuğunu biliyoruz (Uzunçarşılı 1988: 561, 567). Sonunda devlet, coğrafi ve idari olarak yönetim aygıtının sınırlarına ulaşırken, ordu ve yönetimde de ciddi büyüme ve genişleme yaşanmıştır. Bu genişleme ve büyüme sürecinde askeri ve idari statü alanlarında yaratılan talep ve istihdam sayesinde toplumsal hareketlilikte hem yatay, hem de dikey yönde hızlı geçişkenlikler yaşanmış, daha da önemlisi, katmanlar arası geçişkenliği kolaylaştıracak şartlar var olmuştur. Bu bağlamda, yukarıdaki birinci belgenin de açıkça gösterdiği gibi, eğitim şansı bulamayan ya da başka işlerle uğraşmak istemeyen fakat eli kılıç tutan insanlara, savaş mekanizması sayesinde devlet sisteminde yer alma imkanı açık olduğundan, tabanı oluşturan geniş kesimlerden bir kısmının, toplumsal skalada yeni statüler elde etmelerine imkan verecek dikey hareketlilik koşulları XV. yüzyıl boyunca hep var olmuştur. Askeri-idari sistemin oturması ve statü değiştirmeyi mümkün kılan geçişkenliğe zemin hazırlayan ortamın sona ermesi ve dolaysıyla insan gücü talebinin belirli ölçülerde doyuma ulaşması XVI. yüzyılın ortalarına doğru gerçekleşmiştir. Diğer yandan İmparatorluğa katılan topraklarla beraber sınırlara dahil edilen nüfus faktörü de, insan gücü arzındaki artışa ivme kazandırmıştır. Şimdi toplumsal statü talepleri ve bu taleplerin hareketlilikle olan bağlantısında görülen dönüşüm konusuna ve belgelerin bu çerçevede neler söylediğine (ya da söylemediğine) geçebiliriz.

Toplumsal Dinamizmden Celali Kargaşasına Giden Yol, Medrese Önünden Geçer

Bilindiği üzere teşekkülünden itibaren Osmanlı devlet örgütlenmesinin iki ayağını askeri-idari bürokrasi ve adli/kazai sistem oluşturur. İlk dönemlerde askeri-idari bürokrasinin karakterinde yerel güçler de denebilecek Türk kökenli beyler ve onların maiyyetindekiler önemli bir yer tutar. Bu durum Fatih Sultan Mehmet tarafından merkezi devlet yapısında kul sisteminin üstünlüğe geçirilmesine kadar devam etmiştir O, böylece gerektiğinde devlet bünyesinde Osmanlı hanedanına rakip olabilecek diğer güçlü Türkmen şeflerinin tas-

fiyesi işlemini gerçekleştirmiştir (İnalcık 1988: 511). Bu Türkmen beylerinin yerine Fatih, devletin somut göstergesi olan Saray ve Sultan'a tam bağlı olmasını istediği ve gerekli durumlarda da ortadan kaldırılmalarının pek sorun yaratmayacağını düşündüğü kul kökenli yöneticilere ve yeniçerilere ağırlık vermiştir. Güçlü bir merkeziyetçi yapının oluşturulması da ancak böyle bir yöntemle gerçekleştirilebilir olarak görülmüştür. Bu yapı, beylikten imparatorluğa geçişin de simgesi olmuştur. Lalalar ve vezirlerin ardından beylerbeyileri, kazaskerler, sancak beyleri ve diğer üst tabaka unsurları da askeri-idari bürokrasinin ara katmanlarını oluştururlar. Askeri-idari bürokrasinin en alt grubunu ise yerlerinde oturan, vergi toplama ve denetim mekanizmasının uygulayıcısı olan tımarlı sipahiler oluşturmaktadır.

Yönetim ve askeri organizasyonun tabanındaki tımarlı sipahilerin sosyo-kültürel kimliklerine bakılacak olursa, bunlar arasında çoğunluğun, daha ilk dönemlerden beri, at binip kılıç kuşanmasını bilen, çeşitli saiklerle askeri sisteme katılmış, Anadolu'nun müslüman Türk kökenli sakinlerinden oluştuğu görülür. Ancak Rumeli ve Kuzey Anadolu'da gerçekleştirilen fetihler sırasında Osmanlıya katılan yerel gayrimüslim savaşçı unsurların da fetih sonrasında yerlerinde bırakılarak tımarlı sipahi grubuna dahil edildikleri olgusu, sistemde sadece müslüman-türk kimselerin var olmadığını gösterir[4]. Her halükarda tımarlı sipahilerin, özellikle de sayıca esas yekunu teşkil eden küçük dirlik sahibi timarlılar ile cebelülerin, müslüman Türk kitlenin, hem savaş ve gaza gibi toplumun eko-kültürel alanının dinamiğini, hem de devlet mekanizmasının idari, askeri ve bürokratik alanlarla somutlaşan siyasal sistemle temasını sağlayan kesim olduğunu ifade etmek gerekir. Sistemin taşradaki en önemli ve somut temsilcisi olarak küçük timar sahiplerinin oluşturduğu bu zümre, aynı zamanda geçişkenliğin de en yoğun olduğu, diğer ifadeyle raiyyetlikten askeriliğe sıçrayışın görece fazla olduğu alanı temsil eder, en azından XV. yüzyıl boyunca.

Devlet örgütlenmesinin diğer ayağı ise ulema tarafından oluşturulmaktadır. Özellikle sultanın adalet mekanizması ve yargı erkinin yürütücüleri ve denetçileri olarak kadı, müderris ve müftiler bu sınıfını esas unsurlarını oluştururlar. Bu gruplardan kadılar, merkez ve taşrada sultan adına adaleti temin etmeye çalışırlarken, devletin askeri-sivil bürokrasisi ile halk arasındaki siyasi, ekonomik ve idari ilişkiyi, kanun ve şeriat kurallarına göre denetlemekle de yükümlü olmaları bakımından ayrıcalık bir konumdadırlar. Ulemanın diğer unsurları ise daha çok kamu hizmeti niteliği taşıyan işlerle meşguldürler. Ulemanın yetişme mekanı ise bilindiği üzere sadece medreselerdir. Diğer yandan, ulemanın ürettikleri ve yaydıkları görüşlerle de devletin siyasi alanda ihtiyaç duyacağı dayanakların dini/kültürel kökenlerini geliştirerek sistemin meşruiyet kaynağının üretilmeside ve muhalif siyasi/dini unsurların bertaraf edilmesinde hem entellektüel hem de kazai etkinlikleri vardır[5]. Bu kesimin

sosyal tabanını hemen her devirde müslüman kitlenin değişik katmanları oluşturmaktadır. Özelde Anadolu'ya bakıldığında ise bu kesimin insan kaynağını müslüman-türk kökenli orta ve alt tabakalar oluşturmaktadır. Dolayısıyla eğitim kurumu, geniş kitlelere açık olan kapıları sayesinde her türlü sosyo-ekonomik seviyedeki müslüman gruplara hitap edebilecek bir geçişenliğin ana alanlarından birisidir. Ancak sistemin kapasitesi sınırlıdır ve öyle olması da kaçınılmazdır.

Osmanlı yönetim yapısının iki alanı hakkında verilen kısa bilgilerden sonra, bu iki alanın kendi iç dönüşüm ve değişimlerinin tespitine ve daha sonraki yüzyılda olup bitenlerin anlaşılmasına imkan verecek noktalara geçilebilir.

Osmanlı tarihinin hemen her döneminde siyasal alanın, saray ve üst bürokrasi etrafında odaklaşan bir merkez-çevre ilişkiler ağına ve çekişmesine sahne olduğu söylenebilir. Bunu daha ileri götürerek merkezi oluşturan unsurların nelerden ve hangi toplumsal gruplardan olacağına dair süregelen çekişmeleri Osmanlı siyasetinin ana ekseni olarak da görebiliriz. Merkezde olma veya merkezden uzaklaşmama eğiliminde olan grupların mücadelesi topluma yansıdığından, zaman zaman çıkan büyük siyasi buhranlar toplumu da derinden etkilemiştir. Fetret devrinde yaşanan çok başlılığa son verme sürecinin alt yapısını da bu merkez-çevre mücadelesi yürüten gruplara hamletmek mümkündür. Doğrudan taht mücadelelerinde daha somut bir kamplaşma halinde beliren bu gerilim türü, tahtta sorun bulunmadığı dönemlerde de daha farklı eksenlerde, üst bürokrasi katmanlarında yaşandığı gibi tabana da dolaylı veya doğrudan yansımakta, tabanın taleplerinin dolaylı olarak dillendirildiği bir sürece dönüşmektedir.

Diğer yandan Osmanlı toplumunda, resmi söylem gereği, geniş kitlelerin idari ve sosyo-ekonomik açılardan iki ana kategoriye/sınıfa ayrıldığını belirtmek gerekir. Birincisi belirli bir devlet memuriyeti (sancak beyliği, sübaşılık, kadılık, dizdarlık, kadılık, sipahilik vs.) yolu ile dönemin deyimi ile "askerî" zümrenin ön plana çıktığı idarî tabakalaşmadır. Bu tür idarî bir hiyerarşik yapıyı Osmanlı yönetim anlayışı öngörmüş, hukuken, bu beratlı/askerî zümre ile, geniş anlamda vergi verenlerin tamamını kapsayan halk için kullanılan reaya sınıfı arasında ayırım yapmış ve bunu uygulamıştır. Bu idarî tabakalaşma ekseninden, askeri sınıftan olup tasarruf ettikleri gelirlerinden dolayı elde ettikleri ekonomik potansiyel itibariyle (vakıf kurarak, ticaret ve tefecilikle uğraşarak, daha sonraları da geniş arazi sahipliği ile) ikinci tip tabakalaşmaya da geçiş söz konusu olabilmektedir. İkinci tip tabakalaşmayı ise doğrudan ekonomik düzey ve sosyal konum belirlemektedir. Bu tür bir tabakalaşmada, özellikle sosyal ve ekonomik etkinlik açısından mültezimlerin, büyük tüccarların, altın ve gümüş işiyle uğraşan sarraf taifesinin başı çektiği ve küçük ticaret erbabı, esnaf grupları, el zanaatları ile uğraşanların eklemlendiği kentli grup

üst tabakayı teşkil ederken, kent civarında veya kırsal kesimde bağ-bahçe ekimi ve tarımla uğraşan reaya ile kısmen tarım, daha çok da hayvancılıkla iştigal eden konar-göçerlerin orta katmanı oluşturduğu; köleler, dilenciler, çingeneler, başıboş gezginler vs. kabili kısaca marjinal grupların en alt katmanı teşkil ettiği bir katmanlaşma söz konusudur. Siyasi/idari piramidin aksine, bu ikinci tip tabakalaşmada katmanlardan herhangi birisinin belirli bir dînî ayırımından bahsetmek zordur ve etno-kültürel kompozisyon coğrafyaya göre değişmektedir. Oysa birinci tür tabakalaşmada idari ölçeğin bir gereği olarak üst katmanın dînî kültürel ekseni büyük ölçüde müslüman karakterlidir. Bu durum XVI. yüzyılda bizâtihi sistemin bir zorunluluğu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak özellikle XIX. yüzyılda bu türden idarî ölçekli tabakalaşmada dîn olgusunun oynadığı rol gittikçe azalacak ve gayrimüslim tebaadan da çok sayıda insan Osmanlı merkez ve taşra yönetiminde aktif görevler üstlenerek idarî eksenli tabakalaşmada yerlerini alacaklardır.

Toplumda katmanlar arası hareketlilik de yoğundur. İdari ve sosyo-ekonomik olarak iki şekilde oluştuğunu ifade ettiğimiz bu tür hareketlilikte farklı süreçler, gruplar ve yöntemler vardır. Müslüman halk için bu sürecin en yaygın yolu ve yöntemi eğitim kurumlarından geçer. Özellikle medreselerde az-çok başarı gösterip birilerinin eteğinden tutup onun himmeti ile bürokraside bir "kapı" bulma yolu daha XV. yüzyılda yaygındır. Böylece daha ilk hamlede vergi bağışıklığı avantajı yakalanarak genel anlamda "askeri" kategoriye sıçranabilmektedir. Başka bir yol da dini kurumlarda alınacak beratlı bir görevdir. Bu arada tekke ve tarikat düzeneği ile temas edilerek ve/veya şeceresi uygun yeni akrabalıklar tesis edilerek, "şeyh, derviş, duagû, hizmetkârân ve hatta seyyid veya şerif olmak da kabildir (Emecen 1989: 58,126). Ancak bu kanalın hızla işlerlik kazanması XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mümkün olacaktır (Kılıç 2005:68-70).

Fetih ve savaş mekanizmasının daha az kurumsallaştığı ya da geniş kitlelere daha açık olduğu dönemlerde (XV. yüzyılın sonlarına kadar) askeri hizmet yolu ile askeri sınıfa geçmek de nispeten kolaydı. Ancak bunun tehlikesinin Fetret Devri'nde (1402-1413) iyice ortaya çıkması II. Murat'tan itibaren devleti daha kategorik davranmaya sevk etti ve askeri teşkilat yapısı ona göre düzenlenmeye başladı. Kurumsallaşma Fatih'le beraber zirveye ulaştı. Buna rağmen sıradan Osmanlı müslüman tebaanın askeri teşkilata girmesi, dolayısı ile idari/hukuki anlamda "sınıf" değiştirmesi, yukarıda verilen I numaralı belgeden anlaşıldığı üzere nisbeten mümkündü. Eli kılıç tutan bir kimse çağrı durumlarında sefer katılabiliyor, sefer esnasında gösterdiği başarıya göre askeri teşkilat içinde dirlik sahibi olabiliyor veyahut en azından böyle bir şansının bulunduğunu bilerek yola çıkabiliyordu. Askeri sistem kurumsallaştıkça ve idari-askeri mekanizma belirli bir doygunluğa ulaştıkça sipahi dirlikleri sayısı belirli bir seviyede tutulmaya başlandı. Askeri sistemin kendi ihtiya-

cını yine kendi içerisinden (sipahizadeler kanalıyla) karşılamaya başlar hale gelmesi; hatta bir dönem sonra sipahizadeleri dahi istihdam edemez hale gelmesi (bunlar askeri sınıf mensubu olmaya devam ettiler); ardından kapıkulu ordusunun ön plana çıkması yine kurumsallaşmayla alakalıydı ve geniş ölçekli toplumsal geçişkenliğin önünü tıkayan bir gelişmeydi. Yukarıdaki birinci belgenin açıkça ortaya koyduğu gibi, geniş kitlelerin askeri sınıfa geçebilmelerine imkan veren en önemli kanallardan birisi orduya katılarak timarlı olmaktı. XVI. yüzyılın başlarından itibaren bu yolun kapanmaya başladığı, en azından önceki yüzyılda olduğu oranda insan gücüne ihtiyaç duyulmadığı; duyulan ihtiyacın da artık sistemin bir parçası olan ve timarlı olmayı bekleyen çok sayıdaki sipahizade grubundan karşılandığı bir döneme girilmişti. Bunun en açık göstergesi yukarıdaki ilk belge türünden belgelere XVI. yüzyılın bilinen koleksiyonlarında bir daha rastlanmamış olmasıdır.

Böylece müslüman halkın statü değiştirme kanalı olarak sadece eğitim kalmıştı. Eğitim kurumlarına XVI. yüzyılın ortalarına doğru yaşanan aşırı yüklenmenin altındaki faktörlerden en önemlisi, bu diğer toplumsal statü değiştirme kanallarındaki daralma veya tıkanma olsa gerekir. İkinci belge de bize bunu kanıtlamaktadır. Artmakta olan nüfusun genç ve dinamik unsurları için, savaşa katılım yoluyla geçilebilecek askeri statü, dolayısıyla yukarı doğru sıçrama kanalından birisinin kapanmasıyla, diğer geçişkenlik kanalı ve dikey hareketlilik alanı olan eğitim kurumlarının önüne yığılmaktan başka yapacak bir iş kalmamıştır. Yukarıda ifade edildiği gibi tarım sektörünün iki temel koşulu olan resm-i tapu bedeli[6] ve öküz satın alınması gibi temel yatırım maliyetinde görülen fiyat artışı[7] baba mesleği çiftçiliğe devam etmeyi de imkansız hale getirmiştir. Müslüman halkın bir diğer değişim kanalı ise bir şekilde raiyyetlikten kurtulup şehirli halka dahil olarak zanaat ve ticaretle uğraşmaktı. Ancak, kanunlar, sipahilere reayayı yerinde tutma ve başka yere göçmesini engelleme yetkisi vermekteydi ve bu yetki kullanılmaktaydı. Zira kurumsallaşmayla gelen sistem (ya da klasik sistem) her kesimin artık yerli yerinde durmasını, kendi işini yapmasın öngörmeye başlamış, hatta bunu zorunlu görerek kanunlaştırmıştı. Barkan'ın (1980:739) ifadesiyle "çiftçi sınıfların hisselerine düşen ağır mükellefiyetlerden kaçıp kurtulabilmeleri imkanını kaldırmak için raiyyet oğlu raiyyettir prensibi.." getirilerek köylülerin/reayanın mekan ve statü değiştirmesini engellemeye amacıyla konulan kanuni sınırlamalarla sistem pekiştirilmiş ve toplumun statik bir yapıya bürünmesi istenmiştir[8]. Oysa "her hangi bir tabakalı toplumun her hangi bir dönemde hareketsizlik durumunda olması, yani kız-erkek bütün çocukların ana-babalarıyla aynı statünün keyfini çıkarması (ya da acısını çekmesi) olanaksızdır" (Burke 2000: 63). Buna rağmen kentleşme ve kentin sosyal dairesine girme, oradan da özellikle zanaatla uğraşarak ve hatta ticarete başlanarak kapı zorlanabilirdi. Ancak tüccarlaşmanın bu dönem için çok ender görülen zor bir yol oldu-

ğu ve çok olağanüstü şartlar gerektirdiğini tahmin etmek zor değildir. Mümkün olduğu taktirde kentlere yerleşerek, küçük tarım işletmeciliği, zanaat ve küçük ticaretle uğraşarak yapılacak geçiş her halde daha sık görüleniydi, ki bu da ancak Celali kargaşasından sonra ve taşradaki kontrol mekanizmasının büyük ölçüde ortadan kalktığı XVII. yüzyılın ortalarından itibaren mümkün olacaktı.

Sonuç

Daha başlangıcından itibaren Osmanlı ülkesinde devletin ve toplumun esas taşıyıcı unsurunun müslüman-Türk kimlikli şehirli, köylü, konar-göçer gruplar olduğunu, toplumsal tabakalaşmanın da bu grupların kendi iç hiyerarşisi ve dinamikleri çerçevesinde teşekkül ettiğini biliyoruz. Bu sebepledir ki devletin kimliği de bu eksen üzerinde yürümeye devam etmişti. Taşıyıcı unsurların yapısal doku alanları da ahiler, babalar-dervişler, güçlü aşiret dokusu ve idari örgütlenmeyi gerçekleştirecek yöneticiler, dini ve yargı kurumlarını besleyecek fukaha zümreleri ve savaş mekanizmasına aktif katılım sağlayan halk kitleleridir. İmparatorluğun gelişme döneminde bu zümreler/alanlar arasında toplumsal hareketlilik ve özellikle dikey hareketlik konusunda oldukça geçişken bir durumun varlığı erken dönem Osmanlı toplumunun en önemli hususiyetlerinden bir tanesidir. Zaten yukarıda sunulan belgenin içeriğinden bu geçişkenlik koşullarının XV. yüzyılın sonlarında bile mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Ne var ki sistemin oturması/klasikleşmesi ve askeri/bürokratik yapıda meydana gelen önemli değişimler XVI. yüzyılın başından itibaren geçişkenlikteki esnekliğin kaybolmasını da beraberinde getirmiş, bu da toplumun dikey hareketlilik bağlamında daha statik bir sürece girmesine zemin hazırlamıştır. Dinamik yapının getirdiği doğal nüfus artışı, dış faktörler ve uzun yıllar süregiden savaşlar, XVI. yüzyılın sonlarına doğru geniş ölçekli kargaşanın meydana çıkmasını hazırlayan faktörler arasında yer almakla beraber, esasen toplumsal bir hareketlilik zemini ve katmanlar arası geçişkenlik için fırsatlar da sağlamaktaydı. Sistemdeki tıkanma süreciyle birlikte toplumsal hareketliliği, yani zümreler arası geçişkenliğin XV. yüzyıldaki gibi artık rahat ve kolay olmadığını ifade etmek gerekiyor. Sistem, artık sadece "kılıcıyla etmek çıkaran kimesneler ve yoldaşlığı ile timar almak isteyenler"e değil, normalde hak sahibi olması gereken sipahi oğullarına dahi dirlik veremez duruma gelmektedir. Böylece askeri olarak devlet kademesinde yer alıp statü değiştirmenin önü kapanma noktasına gelmiştir. Toplumsal statü değiştirmenin bir diğer alanı olan medreseler önünde, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülen yığılmanın en önemli sebeplerinden birisi diğer yol olan askeriyeye geçiş kanalının tıkanmış olmasıdır[9] Toprak yetmezliği, tarımdaki girdi maliyetlerinin yükselmesi, askeri sınıfa mensubiyetin cazibesi ya da başka sebeplerle, statü değiştirme eğiliminde olan kimselerin, kontrolsüz gruplar halinde, önce medreseler önüne yığılmalarında, buraların da

tıkanması sonucu, ya bey kapılarına hücum ederek "kapu halkı" olmalarında, yahut da kitleler halinde köylere, kasabalara dalarak "eşkiyalık" yapmalarında ve devamla adına Celali İsyanları denen büyük kargaşa döneminin başlamasında, söz konusu sosyal statü değiştirme imkanlarında görülen tıkanmanın önemi büyük olsa gerekir. Böylece önce medrese talebeleri (suhte) şeklinde, daha sonra da "Celali eşkıyası" namıyla ortaya çıkan aktörleri, artık ne devlet tarafından yürütülen savaş mekanizması aracılığı ile değerlendirilmesi mümkün olmayan ne de kendilerine başka bir statü değiştirme yolu bulamayan dinamik bir nüfusun dışa vuran unsurları olarak değerlendirmek mümkündür. Eğitim ve askeri hizmet sektörlerinde kendilerine toplumsal değişim kanalı bulamayan kitlelerden bir kısmı, sonraki yüzyıllarda, kendilerine başka statüler (seyyidlik-şeriflik, kapu halkı ve daha sonra da ayanlık gibi) bulmaya çalışacaklardır. Bu ise ayrı bir çalışmanın konusudur.

Açıklamalar

1 Bu belgenin faksimile baskı ve transkripsiyonu ile birlikte "gaza" açısından önemli bir değerlendirmesi için bkz. W.H. Lowry (2003: 48-50).

2 Bu ve takip eden Mühimme Defterlerinde suhtelerin yaptığı eşkıyalık hareketleri ve alınmaya çalışılan tedbirler konusunda çok sayıda hüküm bulunmaktadır. Belgeyle ilgili olarak ayrıca bkz. Emecen (1989: 97).

3 Dönemin siyasi olayları ve belgelerin üretildiği toplumsal ve siyasal arka planların detayı için bkz. Danişmend (1971: 312-321).

4 Gayrimüslimlere ait toprakların İmparatorluğa katıldığı yerlerde ilk zamanlarda hıristiyan dirlik sahiplerine rastlamak mümkünken bu durum Osmanlı rejiminin bölgeye iyice yerleşmesiyle birlikte tedricen ortadan kalkacaktır. Mesela Arvanid ve Trabzon sancakları buna en güzel misali oluştururlar (İnalcık 1987; Bostan 2002: 267).

5 Hem devletin hem de ulemanın dini ve siyasi karakterinin sünni geleneğe dayandığı ve muhalif eğilimlere bakışı da bu açının belirlediği bilinen bir hususdur. Bu durumun resmi ifadesinden olmak üzere yine 1559 tarihli bir hüküm dikkat çekicidir. Edirne'de bayram ve aşure günlerinde "ışık" taifesinin yaptığı şenliklerin "Şer'-i şerife" aykırı bulunduğu ve bunun bertaraf edilmesini emreden hükmün baş kısmı şöyledir: "Haliyâ eyyâm-ı saltanat-ı hümâyûnumda icrâ-yi şerâyî-i Ahmedî, aksâ-yi murâdum ve inkıyâd-ı ahkâm-ı Mustafavî, müntehâ-yı merâmum olmağın, Memâlik-i mahrûse-i vesiatü'l-eknâfumda vülât ü hükkâm nasb olmakdan dahi maksad-ı şerifüm Şer-i şerife aktâr ü emsâr ve mugâyir olan evzâ' ü etvâr men' ü def' olmakdur…." (*3 Numaralı Mühimme Defteri*: belge no: 239, s. 111).

6 Miri toprak sistemi gereği devlet, elindeki tarım arazilerinin tasarruf hakkını, tevarüs hakkını da içeren bir uygulamayla "çiftlik" ünitesi ya da dönüm hesabı üzerinden "tapu resmi" veya "resm-i dönüm" karşılığında çiftçilere dev-

retmekteydi. "Resm-i tapu" karşılığında çiftliğin devir işlemine "tapuya vermek", "tapu ile vermek", "tapuya almak" denilmekteydi. Çiftlik miktarı yerin "resm-i tapu" miktarını ise tamamen piyasa koşulları belirlemekteydi; yani timar sahibi, vakıf mütevellisi ya da âmiller tapuya müstahak toprağı "bi-garez müslümanların" yapacağı takdir sonucu "il verdiği tapu ile" talep edenlere tasarruf hakkını satmaktaydı. Diğer bir ifadeyle tapu resminin belirlenmiş, standart bir bedeli yoktu (Barkan 1980: 305). Tapu resmi konusunda çağdaş araştırmalar, Milli Tetebbular Mecmuasında yer alan bir kanunname suretine dayanarak , miktarın bir yıllık mahsul bedeli olduğunu ifade etmekle birlikte net bir bilgi vermezler (Ünal 1989: 151). Devlet zaman zaman bu meblağı belirli hale getirmeye çalışmışsa da sipahilerin ve âmillerin itirazı üzerine bundan vazgeçmişti (Emecen 1989: 235). Diğer taraftan, 1017 (1608) tarihli bir kayıtta, tapu bedelinin, 17. yüzyılın başlarında İstanbul civarında 20-30 bin akçaya, diğer bazı diyarlarda da 5-10 bin akçaya çıktığından bahsedilmektedir (Barkan 1980: 308).

7 Köy tereke defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla Bursa kazası köylerinde 1530'larda 300 akça civarında olan bir çift öküzün fiyatı yüz yılın sonlarında 1000 akçaya kadar çıkmıştı (İnalcık 1993: Belge no: 9, 11, 29, 49,54, s. 120, 123, 142, 161, 165).

8 "...ve dahi defterde adı olmayan raiyyet oğlanlarından her kim olursa gene raiyyetdür; sahib-i timar dahl ide, haricden kimesne dahl itmeye..", *Kânûnnâme-i Âl-i 'Osmân*, Bavyera Devlet Kütüphanesi, Fon: Turc, no: 111, var.15b; Adı geçen kânûnnâme nüshası üzerine bir inceleme için bkz: Koç (1997).

9 "Endüstri öncesinde Avrupa'da toplumsal hareketliliğin başlıca kanallarından biri Kilise'yken, diğeri de hukuktu. Önemli konumlar yeteneklere Kilise'de, orduda olduğundan daha açıktı... Yüksek rahipler devletin yüksek mevkilerine de çıkabiliyorlardı. Diğer yandan 16. ve 17. yüzyıllarda büyüyen devlet bürokrasilerindeki makamları doldurmaları için hukukçu olarak yetiştirilmiş insanlara talep vardı..."(Burke 2000: 64, 65).

Kaynakça

3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), Özet ve Transkripsiyon (1993), Haz. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara: Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı Yayınları.

AKDAĞ, Mustafa (1975), *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyanlar*, Ankara: Bilgi Yayayınevi.

BARKAN, Ömer Lütfi (1980), *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul: Gözlem Yayınları.

DELDICEANU-STEINHERR, Irène (1969), "En marge d'un acte concernant le penğiyek et les aqınğı", *Revue des etudes islamiques*, t. XXXVII-1, Paris, s. 21-47.

BOSTAN, M. Hanefi (2002), *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağı'nda Sosyal ve İktisadi Hayat*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

BURKE, Peter (2000), *Tarih ve Toplumsal Kuram*, (çev. Mete Tunçay), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

DANİŞMAND, İsmail Hami (1971), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. I, II, İstanbul: Türkiye Yayınevi.

EMECEN, Feridun (1989), *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

GRISWOLD, William J. (2000), *Anadolu'da Büyük İsyan, 1591-1611*, Çev. Ülkü Tansel, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

İNALCIK, Halil (1981), "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler", *Türk Tarih Kurumu, Belgeler*, C. X, Sayı: 14, (1980-81): 1-91.

İNALCIK, Halil (1987), *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İNALCIK, Halil (1988), "Mehmed II", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, C.7: 506-535.

İNALCIK Halil (1993), "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler: III, Köy Sicil ve Terekeleri", *Türk Tarih Kurumu, Belgeler*, C. XV, Sayı: 19, s. 23-167.

KILIÇ, Rüya (2005), *Osmanlı Devletinde Seyyidler ve Şerifler*, İstanbul, Kitap Yayınevi

KOÇ, Yunus (1997), *La fixation par écrit des lois Ottomanes et le rôle de codes de lois*, yayınlanmamış doktora tezi, Université de Paris I, Sciences Humaines et Histoires, Paris.

LOWRY, Heath W. (2003), *The Nature of the Early Ottoman State*, Albany: State University Press.

ONGAN, Halit (1974), *Ankara'nın İki Numaralı Şer'iyye Sicili*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988),*Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÜNAL, Mehmet Ali (1989), *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

From Social Dynamism to Celali Rebellions in Ottoman Society or One Interpretation For Two Documents

Assist. Prof. Dr. Yunus KOÇ*

Abstract: The second half of the XVIth century is a turning point regarding the mobility amongst the strata of Ottoman society. The dynamic structure of the XVth century was gradually replaced by a relatively static society. This transformation was affected by such general factors as population increase and rise in process in addition to changes in the military-administrative structure of the state. The doors of the military-administrative class one of the most important spheres in changing one's social status were closed down for the members of subject population. Against this, young population tried to open the doors of the other sphere that would help them change their social status, viz. the madresa. However, the capacity of madresas, which came the only legitimate path in this regard, were limited. This turn became a kind of obstruction for ordinary people and constituted one of the main reasons for the Celali uprisings.

Key words: Ottoman society, Celali Uprisings, Social Stratification, Social Status, XVIthe Century, Social Change.

*Hacettepe University, Faculty of Letters / ANKARA
yunuskoc@hacettepe.edu.tr

bilig ✦ Autumn / 2005 ✦ Number 35: 229-245
© Ahmet Yesevi University Board of Trustees

Дорога, идущая от Османской Общественной Динамики к революции Джелали или одно обозначение двух документов

Помощник Доцента, Доктор Юнус Коч*

Резюме: В переходе между слоями Османского общества первая половина 16 века является возвратной точкой. Динамическое строение 15 века постепенно уступило место статике(постоянству). В этом переходе наравне с такими факторами как рост населения и увеличение цен были влиятельны и изменение структуры государства на военно-административное. Военный класс являющийся важнейшим фактором изменения общественного статуса закрыл двери для народа. В противовес этому молодое население для изменения статуса обратилось к медресе(мусульманская школа). Возможности медресе, ставшее единственной законной площадью изменения статуса были ограничены. Вместе с этим произошло застопорение и в итоге стало причиной Революции Джелали.

Ключевые слова: Османское общество, Революция Джелали, Социальное Наслоение, Социальный Статус, 16 Век, Социальное Изменение.

*Хаджеттепинский Университет,Факультет Литературы, Отделение Истории/Анкара
yunuskoc@hacettepe.edu.tr

билиг ✦ осень 2005 ✦ выпуск: 35: 229-245
© Попечительский Совет Университета Ахмета Ясави